

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า The enlightenment of the Buddha

อัครเดช นีละโยธิน

นักวิชาการอิสระ
Independent scholar

Corresponding Author, Email: surawutsung@gmail.com

บทคัดย่อ

การตรัสรู้ด้วยพระองค์เองของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการปรากฏของธรรมอันสูงสุดธรรมคือความจริงที่เป็นกฎธรรมชาติของเอกภพ ที่ทุกคนและทุกสิ่งต้องอยู่ภายใต้กฎนี้ ดังนั้น ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบจึงเป็น อกาลิก คือถูกต้องเสมอ และทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่น และเป็นศาสนาสากลของโลก ทั้งยังเป็นนิมิตหมายในการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ที่จะหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏ เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความจริงเหล่านั้น และทรงอธิบายวิธีการที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ ผู้ที่มุ่งหวังจะพ้นจากทุกข์ หากยึดถือและปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ก็สามารถทำได้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ บรรลุความเป็นพุทธะได้โดยเท่าเทียมกัน วิธีการที่จะพ้นจากทุกข์นั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลายวิธี แต่วิธีโดยสรุปและสั้นที่สุดคือดำเนินตามอริยมรรคมีองค์แปด หรือหมายถึงศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง และหากตราบใดที่มนุษย์ยังดำเนินตามวิถีทางที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ ตราบนั้น พระพุทธศาสนาจะไม่เสื่อมไปจากโลกนี้

คำสำคัญ: การตรัสรู้, พระพุทธเจ้า

Abstract

The enlightenment by himself of the Lord Buddha is the supreme dhamma phenomenon, the dhamma truth which is the natural law of the universe. that everyone and everything must be under this rule. Therefore, the dharma which had discovered by the Lord Buddha is timeless and cause Buddhism different from other religions and being the universal religion of the world. This is also a good sign of human independence to

escape from round of rebirth. when the Lord Buddha showed those truths and he explained how to release from suffering. whom who aim to escape from suffering could hold and practice on the guidelines of the Lord Buddha and they could be able to release from all of suffering and achieve the enlightenment equally. The way to escape from that suffering, the Buddha had shown in many ways but the shortest way is to follow the noble eightfold paths which means the training in higher of morality mentality and wisdom. As long as humans continue to practice on the way of the Lord Buddha, then Buddhism will not deteriorate from this world.

Keywords: Enlightenment, Buddha.

บทนำ

โลกนี้ประกอบด้วยทุกข์ การเกิดเป็นทุกข์ และการเวียนว่ายตายเกิดเป็นสิ่งที่น่ากลัวที่สุด เพราะไม่มีใครสามารถรับประกันได้ว่า ชีวิตในภพชาติต่อ ๆ ไปจะเป็นอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะไม่พลาดถลาลงต่ำไปเกิดในทุคติภูมิ นอกจากบุคคลผู้นั้นได้ปฏิบัติตนเข้าถึงพระอริยสัจธรรมนำชีวิตไปสู่ความเป็นพระอริยบุคคลแล้วเท่านั้น แต่สำหรับผู้ที่ เป็นปุถุชนทุกคน ต้องยอมรับว่าการเวียนว่ายตายเกิดของตนนั้น จะต้องมิต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด เพราะปุถุชนคือบุคคลที่ยังหนาแน่นอยู่ด้วยกิเลส ที่เป็นตัวการทำให้เกิดกรรม เมื่อมีกรรมก็ย่อมต้องเกิดอยู่ในวิภวภูมิต่างๆ คือการเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่รู้จบ การดับกิเลสและกรรมก็สามารถทำได้ ด้วยการตัดทำลายห่วงโซ่ของปฏิจจสมุปบาทนั้น เมื่อห่วงโซ่หนึ่งขาดที่เหลือก็จะค่อย ๆ ขาดไปด้วย และนี่คือการทำลายสังสารวัฏอย่างแท้จริง และการทำลายห่วงโซ่ของปฏิจจสมุปบาทนี้ ก็มีเพียงการปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ความแตกต่างของศาสนาพุทธกับศาสนาอื่น

ศาสนาต่าง ๆ ในโลกนี้ส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นศาสนาเทวนิยม คือมีทัศนะว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สรรพสัตว์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย พระเจ้าเป็นผู้คุ้มครองโลก และอยู่เหนือโลก สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเป็นไปในโลกนี้ ล้วนแต่เกิดขึ้นเพราะการตกลงตาลของพระเจ้า แต่พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาอเทวนิยม คือมีทัศนะตรงกันข้ามกับศาสนาอื่น ๆ ด้วยการปฏิเสธว่าโลกหรือสิ่งเกิดขึ้น เป็นไปตามเหตุปัจจัยที่มีอยู่แล้วใน

เอกภพตามธรรมชาติ คือสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลาย ล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ ย่อยลงไป แต่ทุกอย่างไม่มีตัวตนของมันอย่างอิสระ แต่ล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ๆ ไม่เที่ยงและไม่คงที่ กระแสเหล่านี้ไหลเวียน หรือดำเนินต่อไปอย่างค่อยเป็นไป และเนื่องอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กัน ความไม่มีตัวตนของมันเอง และไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นไปตามธรรมชาติ อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยซึ่งกันและกันของสิ่งทั้งหลายนั่นเอง ไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไป ในฐานะผู้สร้างหรือผู้ดลบันดาลของพระเจ้าองค์ใดทั้งสิ้น ดังนั้น การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจากการค้นพบความจริงเหล่านี้ด้วยพระองค์เอง จึงทรงประกาศตนถึงความ เป็น “พุทธะ” และเป็นเหตุให้ศาสนาพุทธแตกต่างจากศาสนาอื่นในโลกนี้ เพราะเป็น ศาสนาที่มีเหตุมีผล และสามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ด้วยปัญญาของมนุษย์ ผู้ใดเข้าถึง ธรรมอันเป็นความจริงนั้น ก็จะได้พบทางอันเป็นที่สุดแห่งทุกข์เช่นเดียวกัน

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

คำว่า ตรัสรู้ (Enlightenment) หมายถึง การรู้แจ้งตามความเป็นจริงโดยชอบ ในธรรม ซึ่งเป็นการบรรจบประสานระหว่างปัญญาของมนุษย์ กับธรรม คือ ความจริง แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยในธรรมชาติ การรู้เห็นตามความเป็นจริงนี้ ทำให้ความ สงสัยทั้งหลายหมดสิ้นไป เพราะรู้และเข้าใจถึงธรรม พร้อมด้วยเหตุและผลคือภาวะ ของ การดับสิ้นไปแห่งปัจจัยอันเป็นต้นเหตุของธรรมนั้น เมื่อตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัส ว่า “ยथा หเว ปาตุกาวนติ ธมฺมา” ความว่า “เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่บุคคล ประเสริฐผู้เพียรพยายามเพ่งพินิจอยู่ เมื่อนั้น ปวงความสงสัย ย่อมมลายไป เพราะรู้และ เข้าใจถึงธรรมพร้อมทั้งเหตุของมัน เพราะได้รู้ถึงภาวะที่สิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย ขจัด มารและเสนาเสียได้ ดังตะวันส่องฟ้าทอแสงจ้าอยู่ ฉะนั้น” (ช.อุ.25/38/62)

กระบวนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงออกบวช ทรงมองเห็นวงจรของชีวิต อันได้แก่ ความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งทำให้พระองค์มีแนวคิดที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะพ้นไปจากสิ่งเหล่านี้ได้ เพราะการเสวยสุขในฐานะของเจ้าชาย ก็ยังต้องตกอยู่ภายใต้วงจรเหล่านี้ ทรงต้องการที่จะหาทางออก ด้วยการแสวงหาโมกขธรรมด้วยการออกบวช ทรงใช้เวลา 6 ปี ก่อน จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

1. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น ๆ โดยสมัครเข้าศึกษาธรรมในสำนักของอาพาธาบาส และอุทกตาบาส จนสำเร็จสมาบัติ 8 ซึ่งเป็นสมาธิขั้นสูงสุด ทรงมีวิจารณ์ญาณว่าวิธีการดังกล่าว ยังมีโชหนทางดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

2. การปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกด้วยตนเอง ตามความเชื่อของคนในยุค นั้น คือ การบำเพ็ญทุกรกิริยา ด้วยการทรมานตนเองให้ได้รับความลำบากมากที่สุด และทรงทรมานพระองค์เองถึงขั้นอุกฤษฏ์ ด้วยการอดอาหารจนเกือบสิ้นพระชนม์ แต่ก็ไม่พบหนทางแห่งการดับทุกข์

3. การสรุปบทเรียน เมื่อได้ปฏิบัติทั้งสองวิธีแล้วก็ยังไม่พ้นทุกข์ จึงทรงกลับมาบำรุงร่างกาย และเริ่มต้นบำเพ็ญเพียรทางจิต และได้ทรงพบทวนสิ่งที่ได้ปฏิบัติไปแล้ว โดยเปรียบเทียบกับพิน 3 สาย คือ สายหย่อน สายตึง และสายกลาง

3.1 สายหย่อน (กามสุขัลลิกานุโยค) คือ การแสวงหาความสุขด้วยการบริโภคกาม ลุ่มหลงในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ตามแบบคนทั่วไป ทรงพบว่า ไม่ใช่หนทางแห่งการดับทุกข์ เพราะทรงใช้ชีวิตตามแนวทางนี้มาแล้ว เมื่อครั้งเป็นเจ้าชาย

3.2 สายตึง (อตตกิลมถานุโยค) คือ การทรมานตนให้ได้รับความลำบาก เช่นการทำทุกรกิริยา ก็ทรงทำมาแล้วแต่ก็ไม่ใช้ทางพ้นทุกข์เช่นกัน

3.3 สายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คือ การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ไม่ตึงหรือหย่อนจนเกินไป

ภายหลังที่พระองค์ได้ทดลองด้วยวิธีต่าง ๆ แล้ว ทรงยินดีในทางสายกลาง และทรงเลือกปฏิบัติตามวิธีการนี้ เมื่อจิตสงบ เป็นสมาธิ ปราศจากกิเลสแล้ว ญาณอันเป็นเครื่องรู้จึงเกิดขึ้น และได้รู้เห็นสิ่งที่พระองค์ต้องการรู้ด้วยญาณทั้ง 3 คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ คือ ญาณอันเป็นเครื่องตัดกิเลสให้สิ้นไป จิตของพระองค์ก็หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายทั้งปวง เมื่อนั้นการตรัสรู้ อริยสัจ 4 จึงเกิดขึ้นแก่พระองค์ ความเป็น “พุทธะ” ผู้ตื่น ผู้รู้ ผู้เบิกบานจึงบังเกิดขึ้น ในความหมายว่าเป็นผู้ตื่นด้วยสติ เป็นผู้รู้ด้วยปัญญา และเป็นผู้เบิกบาน ด้วยวิมุตติ หลุดพ้นจากโลกแห่งความทุกข์ทั้งหมด สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงเป็น “สมมาสมพุทธโธ” คือเป็นผู้ทรงบรรลุญาณอันเป็นเครื่องตรัสรู้เองโดยยอดเยี่ยมก็คือจิตของพระองค์สัมผัสกับความจริง และรู้สึกต่อสิ่งนั้นอย่างประจักษ์แจ้ง บังเกิดญาณภูตญาณทัสสนะที่ประกอบด้วย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างภายในด้วยญาณทั้ง 3 คือ สัจจญาณ คือ การรู้สภาวะหรือความจริงเหล่านั้น กิจจญาณ คือการรู้ถึงสิ่งที่จะต้องปฏิบัติต่อความจริงเหล่านั้น และ กตญาณ คือได้รู้สิ่งที่เกิดขึ้น และได้ทำสิ่งที่ดับทุกข์ให้เกิดขึ้นแล้ว และเมื่อนั้น ความบริสุทธิ์แห่งจิตก็เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และเข้าถึงวิมุตติ พ้นจากห่วงโซ่แห่ง

สังสารวัฏสี่พันชาติภพตั้งแต่บัดนั้นทันที จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศพระศาสนาให้ มัชฌิมาปฏิปทาหรือ ทางสายกลาง อันเป็นวิธีที่ถูกต้องและดีที่สุดด้วยพระปัญญาธิคุณ อันเป็นผลจากการตรัสรู้ นั่น ทำให้คนรุ่นหลังในกาลต่อมาได้วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศเป็น “เอ กาย โน มคโค” (ทางสายเอก) โดยไม่ต้องเสียเวลาลองผิดลองถูกเหมือนกับพระองค์อีก

ความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้

ลักษณะของความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือธรรมหรือกฎของธรรมชาติที่เป็น ธรรมนิยาม เป็นธรรมฐิติ พุทธปรัชญาเรียกกฎที่มีอยู่ตามธรรมชาตินี้แยกออกไปว่า ธรรมนิยามนั้นมีความหมายว่า “กำหนดอันแน่นอน” หรือ “ความเป็นไปอันแน่นอน” ของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ส่วนคำว่าธรรมฐิติ หมายถึง การมีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมชาติ โดยไม่มีใครสร้างหรือกำหนดขึ้นและไม่อยู่ภายใต้อาณัติของใครหรืออะไร จึงไม่มี ข้อยกเว้นให้ไม่ต้องดำเนินไปตามกฎสำหรับใครหรือสิ่งใด แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ต้องอยู่ ภายใต้กฎธรรมชาติ เช่นเดียวกับสิ่งมีอยู่ทั้งปวงเช่นกัน และไม่ว่าจะมีพระพุทธเจ้าทรง อุบัติหรือไม่ สิ่งเหล่านี้ก็ดำรงอยู่แล้วในสากลจักรวาลตามธรรมชาติ พระองค์ทรงเป็นแต่ เพียงผู้มาค้นพบและนำมาชี้แจงให้รู้เท่านั้น ดังปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า “พระตถาคต ทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (สิ่งที่มีตามตามสภาพของมันทั้งรูปธาตุ และอรูปธาตุ) นั้นก็ยังคงมีอยู่เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม (มีอยู่แล้วตามกฎของธรรมชาติ) คือ หลักอิ ทัปปัจจยตา พระตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอกแสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็น หลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย” ธรรมนิยามนี้ได้แก่

1. อุตุนิยาม (Physical Laws) กฎหรือกำหนดของธรรมชาติที่เนื่องด้วย อุณหภูมิจึง อากาศหรือฤดูกาลที่เป็นไปกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปของ ปรากฏการณ์ในธรรมชาติ เกี่ยวกับวัตถุที่ไม่มีชีวิตทุกชนิดหรือการที่วัตถุธาตุยอมเสื่อม สลายผุพังไปตามธรรมชาติความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายในลักษณะดังกล่าวนี้อยู่ใน ขอบเขตกฎธรรมชาติที่เรียกว่าอุตุนิยาม

2. พืชนิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุ์ กรรม เป็นต้นครอบคลุมความเป็นไปของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่วิทยาศาสตร์เรียกว่า พันธุ์กรรม เช่นเมื่อนำเมล็ดข้าวเปลือกไปเพาะต้นไม้มิที่งอกออกมาจะต้องเป็นต้นข้าว เสมอ การที่คนมีลูกเป็นคน ลิงมีลูกเป็นลิงนั้น ล้วนแต่เป็นผลจากการควบคุมด้วยกฎ ธรรมชาติที่เรียกว่าพืชนิยาม

3. จิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับกลไกการทำงานของ จิต ในร่างกายของคนเราประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ 2 ส่วน คือ ร่างกายและจิตใจ จิตมี

กฎเกณฑ์ในการทำงาน เปลี่ยนแปลงและแสดงพฤติกรรม เป็นแบบฉบับเฉพาะตัว กฎธรรมชาติดีเกี่ยวกับความเป็นไปและการทำงานของจิตนี้ กำหนดโดยกฎของธรรมชาติที่เรียกว่า จิตนิยาม

4. ธรรมนิยาม (Kamic Laws) คือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ หรือการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของกระทำ หรือกฎการให้ผลของกรรม คำว่ากรรมคือ การกระทำที่ประกอบด้วยความตั้งใจ แบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ กรรมดีและกรรมชั่ว กฎแห่งกรรมมีหลักอยู่ว่าทำเหตุเช่นไรย่อมได้รับผลเช่นนั้น และเพราะกฎแห่งกรรมนี้เป็นกฎธรรมชาติ กฎนี้จึงเป็นกฎที่เป็นสาธารณะสำหรับมนุษย์ทุกคน ไม่ใช่เป็นกฎที่ใช้ได้สำหรับผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น การไม่เชื่อถือหรือไม่มีความรู้เรื่องกรรม และการให้ผลของกรรมไม่ได้เป็นเหตุให้กฎแห่งกรรมไม่ทำงาน ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นผู้นับถือศาสนาอะไรเมื่อทำกรรมดี เหมาะสมแก่เหตุปัจจัยก็ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่ว เหมือนการปลุกมะพร้าว ผู้นับถือศาสนาใด ๆ ปลุกก็ย่อมได้รับผลเป็นมะพร้าว ฉันทใดก็ฉันทนั้น การกระทำทั้งหลายจึงอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่เรียกว่า ธรรมนิยาม

5. ธรรมนิยาม (General Laws) คือ กำหนดของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ เป็นกฎแห่งเหตุและผล หรือกฎแห่งเหตุปัจจัยที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลายเป็นกฎสากลที่ครอบคลุมความเป็นไปทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ กฎข้อนี้มีขอบเขตครอบคลุมกว้างขวางที่สุด เพราะธรรมนิยามเป็นกฎรวบยอดที่รวมเอากฎเฉพาะเรื่องอื่น ๆ เข้าไว้ทั้งหมดรวมถึงบางสิ่งในสากลจักรวาลที่อธิบายโดยกฎทั้ง 4 ไม่ได้ นั่น ก็อยู่ในขอบเขตของกฎใหญ่ที่เรียกว่า ธรรมนิยามทั้งสิ้น

แต่ทั้งหมดนี้ก็ยังมีใช้สิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบ ยังมีเรื่องราวอีกมากมายที่พระองค์ทรงค้นพบแล้วมิได้นำมาแสดงหรือสั่งสอน เพราะไม่เป็นประโยชน์ต่อการพ้นทุกข์ หรือการบรรลุมรรคผลนิพพาน และเรื่องที่น่ามาตรัสเล่าขึ้นทรงเลือกแสดงเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่มวลมนุษย์ที่จะทำให้พ้นทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ในชีวิตเท่านั้น

ลักษณะของธรรมฐิติหรือธรรมนิยาม

ลักษณะหรือสภาวะของธรรมฐิติ หรือธรรมนิยาม อันเป็นกฎธรรมชาติ มีหลักใหญ่อยู่ 2 ประการคือ ไตรลักษณ์ และ ปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทปปัจจยตา ความจริงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงทั้ง 2 หมวดนี้ ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่หรือคนละแนว เพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน ดังนี้คือ ไตรลักษณ์มุ่งแสดงสามัญญลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปของ อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงทน

เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ทุกข์ คือ ความเป็นของคงทนอยู่ไม่ได้ ไม่คงอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่งตลอดไป หรือหมายถึงสภาวะที่มีความบีบคั้นขัดแย้ง อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไม่เป็นของใครจริง ไม่เป็นไปตามความปรารถนา และไม่อยู่ในบังคับบัญชาของใคร

ส่วนปฏิจจนสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา คำว่า “ปฏิจจนสมุปบาท” แปลว่าการอาศัยกันและกันเกิดขึ้นของสรรพสิ่งหรือการที่สรรพสิ่งอิงอาศัยซึ่งกันและกัน สิ่งต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น ส่วนคำว่า “อิทัปปัจจยตา” หมายถึงกล่าวด้วยเหตุผลสากลที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ หลักปฏิจจนสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตานี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการของชีวิตมนุษย์ไว้ทั้งกระบวนการเกิดและกระบวนการดับไว้คือ

1. แสดงกระบวนการเกิด (สมุทัยวาร) อวิชชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะ เป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนา เป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหา เป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพ เป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติ เป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ จึงมีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีได้ ด้วยประการฉะนี้

2. แสดงกระบวนการดับ (นิโรธ) ก็เป็นกระบวนการที่ตรงกันข้ามกับกระบวนการเกิดนั่นเอง ในการแสดงกระบวนการของชีวิตนั้น องค์ประกอบของปฏิจจนสมุปบาทมีจำนวน 12 ข้อ องค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยเนื่องและอาศัยสืบต่อกันไปเป็นรูปวงกลม เวียนต่อกันไป ไม่มีต้น ไม่มีปลาย กล่าวคือไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกที่สุด แต่ในที่นี้ยกเอาอวิชชาขึ้นมาเป็นเหตุเบื้องต้น ก็มีได้หมายความว่าอวิชชาเป็นเหตุเบื้องต้น เพราะให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นเท่านั้น ส่วนโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นเพียงตัวพลอยผสมเกิดแก่ผู้มีกิเลสอาสวะ เมื่อมีชรามรณะแล้ว ก็จะเป็นตัวอาสวะซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา หมุนเป็นวงจรต่อไปอีก ผู้ใดเห็นกระบวนการของปฏิจจนสมุปบาทดังกล่าวแล้ว ย่อมไม่สงสัยเกี่ยวกับที่สุด ของอดีต อนาคต และปัจจุบันที่เป็นอยู่ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงมีลักษณะสากล คือเป็นความจริง หรือสิ่งที่มีจริงที่มีสถานะแน่นอน เมื่อความจริงนั้นมีลักษณะเป็นสากล ผู้เข้าถึงความจริงนั้นไม่ว่าจะเป็นใคร ทั้งในอดีตในอนาคตและปัจจุบัน ย่อมรู้ตรงกัน ในเรื่องเดียวกันนั่นเอง พระพุทธองค์จึงตรัสว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้เรื่องเดียวกัน ด้วยวิธีการเดียวกัน คือตรัสรู้ในอริยสัจ 4 และทรงปฏิบัติตามมรรค 8 หรือมัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางแห่งการ

พันทุกข์เช่นเดียวกัน ส่วนจุดมุ่งหมายของพระพุทธองค์ในการยกเอาหลัก ปฏิจจนสมุปบาทขึ้นมาแสดง ก็เพื่อแสดงให้เห็นกระบวนการเกิด - ดับของทุกข์ เพราะคำว่าทุกข์ มีความสำคัญและมีความหมายมากในทางพุทธศาสนา เพราะทุกข์เป็นจุดเริ่มต้นของ อริยสัจสี่ ซึ่งเป็น สัจธรรมอันประเสริฐที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อเป็นหนทางแห่งการ พ้นทุกข์อันแท้จริง

ลักษณะของธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสอนนั้น จัดเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. สวากขาตธรรม เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วทั้งที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยากถ (เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล) เป็นธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุด สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ

2. สัลเลขธรรม เป็นธรรมที่ทำหน้าที่ขัดเกลากิจ หรือบาปอกุศลให้ออกไปจาก จิต ตามคุณสมบัติแห่งองค์ธรรมนั้น เช่น ปัญญาขจัดความโง่เขลา เมตตาขจัดความ พยาบาทความโกรธ เป็นต้น

3. นิยานิกรธรรม เป็นธรรมที่นำสัตว์ผู้ปฏิบัติ ให้ออกจากอำนาจของกิเลส ทุกข์ และสังสารวัฏ นำออกจากเวรภัยในปัจจุบัน

4. สันติธรรม เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดสันติสุขในขั้นนั้น ๆ ตามสมควรแก่ธรรมที่ บุคคลได้เข้าถึงและปฏิบัติตาม จนถึงสันติสุขอย่างยอดเยี่ยมคือนิพพาน

พระธรรมทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั้น ทรงแสดงว่าเป็นธรรมที่มีอยู่ เป็นอยู่อย่างนั้น คือจะเป็นกุศล อกุศลและอัปยากถ และแม้แต่มรรคผลนิพพาน เป็น ธรรมฐิติ ธรรมนิยามคือไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม พระธรรมคงมีสภาพ เป็นอย่างนั้น พระองค์เป็นผู้ทรงค้นพบธรรมเหล่านี้ และนำมาเปิดเผยชี้แจงแสดงแก่โลก ตามความเป็นจริงแห่งธรรมเหล่านั้น หน้าที่ของพระองค์ในฐานะผู้ค้นพบคือทรงแสดง ธรรมเหล่านั้นให้ฟัง อันเป็นการชี้บอกทางที่ควรเดินและควรเว้นให้เท่านั้น ดังพุทธพจน์ ที่ว่า “อักขาตาโร ตถาคตา” (ขุ.ธ.25/30/43-44) หมายความว่า ตถาคตเป็นแต่เพียงผู้ บอกเท่านั้น ส่วนการประพฤติปฏิบัติเป็นหน้าที่ของผู้ฟัง จะต้องลงมือทำด้วยตนเอง อำนาจในการดลบันดาล การสร้างโลก เป็นต้น จึงไม่มีในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนาจึง เป็นหลักของการกระทำที่สำเร็จได้ด้วยความเพียร คือเป็น กรรมวาท กิริยวาท และ วิริ ยวาท นั่นเอง

อันที่จริงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น ทำให้พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญู คือ ทรง รู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริงคือการรู้ด้วยญาณ ซึ่งมีใช้การส่งจิตออกไปรู้หรือคิดเอา หรือ

ว่าเป็นการเข้าใจด้วยความคิด แต่สิ่งที่ต้องการรู้คือธรรมนั้น มาปรากฏต่อจิต ดังที่ทรงอธิบายไว้ในพระสูตรว่า “สมาหิตเต จิตเต ธมมา ปาตุภวันตี” ความว่า เมื่อจิตสงบ ความจริงย่อมปรากฏ นั่นเอง นอกจากนี้แล้วพระพุทธเจ้ายังทรงพบเห็นความจริงอีกมากมาย แต่ในการสอนของพระพุทธองค์นั้นทรงมุ่งหมายให้ได้รับประโยชน์สามารถแก้กฏและอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ฟัง ธรรมที่พระองค์นำมาสอนจึงมีน้อย อุปมาเหมือนใบไม้ในป่า กับใบไม้ในกำมือ คือที่ทรงรู้นั้นมากเหมือนใบไม้ในป่า แต่ที่ทรงนำมาสั่งสอนนั้นเหมือนใบไม้ในกำมือเท่านั้น

อริยสัจ 4 ธรรมแห่งการพ้นทุกข์

อริยสัจ 4 (The Four Noble Truths) คำว่าอริยสัจ แปลตามอักษรว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของท่านผู้ประเสริฐ (อริยะ) หรือความจริงอันทำให้บุคคลเป็นผู้ประเสริฐ ดังนั้น ผู้ใคร่รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ผู้นั้นก็จะกลายเป็นพระอริยบุคคล อริยสัจ 4 ถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย

1. ทุกข์ (Miseries) ได้แก่ ขาติ ขรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความปรารถนาที่ไม่สมหวัง กล่าวโดยย่อว่า อุปาทานขันธ 5 (ขันธ 5 ที่ยึดไว้ด้วยอุปาทาน) เป็นทุกข์

2. ทุกขสมุทัย (Cause of Miseries) เรียกสั้น ๆ ว่า สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์) ได้แก่ ตัณหาที่ทำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความเพิลิตเพลินและความติดใจ คอยเสาะหาความเพิลิตเพลินใหม่ ๆ เรื่อยไป ตัณหา มี 3 อย่างได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา พระพุทธเจ้าจึงสอนให้มองปัญหาอันเป็นมูลฐานที่แท้จริง คือปัญหาทั้งหลายเกิดจากสภาวะของจิต อันเป็นสาเหตุที่เกิดจากภายใน การแก้ปัญหาระเบิดทุกข์จึงต้องแก้ด้วย การละหรือการทำให้หมดไปซึ่งตัณหาทั้ง 3 ที่เกิดขึ้นมาจากภายในใจของเรานั้นเอง

3. ทุกขนิโรธ (Cessation of Miseries) เรียกสั้น ๆ ว่า นิโรธ หมายถึงความดับทุกข์ ได้แก่ การที่ตัณหาดับไปโดยไม่เหลือ ด้วยการละ การสลัดออก การพ้นไปไม่พัวพัน หรือภาวะที่ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เพราะหมดตัณหา เหลือแต่ภาวะที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดภัย ผ่องใส เบิกบาน เป็นอิสระ นิโรธนี้ถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา เพราะนิโรธ มีเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “นิพพาน”

4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (Path to Cessation of Miseries) หรือปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ เรียกสั้น ๆ มรรค และมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ ได้แก่ อริยมรรค

(ทางอันประเสริฐ)มีขณิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) และอัญญังคิกมรรค (มรรคมืองค์ 8) ทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ประกอบด้วยองค์ 8 คือ

4.1 สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง คือเห็นอริยสังข์หรือเห็นสภาวะธรรม ตามความเป็นจริงและการรู้แจ้งในอริยสังข์ 4

4.2 สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการออกจากความคิดพยาบาท ความดำริในการออกจากความคิดเบียดเบียน เป็นต้น

4.3. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ หมายถึงการพูดคำสัตย์จริง โดยการละเว้นจากวจีทุจริต 4 คือการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

4.4. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ การกระทำชอบ หมายถึงการกระทำชอบทางกายด้วยกายทุจริต 3 คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ รวมถึงการเบียดเบียน การทรมานสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ และเว้นจากการประพฤตินิन्दในกาม

4.5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ หมายถึงการแสวงหาปัจจัย 4 โดยชอบด้วยหลักศีลธรรม กฎหมาย และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม

4.6 สัมมาวายามะ ความเพียรพยายามชอบ หมายถึงความพยายามในทางที่ถูกที่ควร ได้แก่เพียรละบาปอกุศลไม่ให้เกิดขึ้น เพียรพยายามละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรพยายามให้กุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น และเพียรพยายามรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมและให้เจริญพอกพูนขึ้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป

4.7 สัมมาสติ การระลึกชอบ ระลึกได้ การมีจิตที่ตื่น ไม่หลับไหล ไม่เผลอเผลอ ไม่ประมาท เอาใจจดจ่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างแน่วแน่มั่นคง และความรู้ตัวอย่างอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าที่ตนกำลังคิด กำลังทำ กำลังพูด และการมีสติพิจารณาในสติปัฏฐาน 4 คือ การพิจารณาในกาย เวทนา จิต ธรรม

4.8. สัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นชอบ หมายถึงการทำใจให้มั่นคงไม่วอกแวกไปตามอารมณ์ต่าง ๆ รวมถึงการตั้งจิตไว้ในฌาน 4 คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน โดยลำดับ เพื่อเพิ่มพูนคุณภาพของจิตให้เข้าถึงสังขารมอันประเสริฐในที่สุด

สิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสอน

มีธรรมะบางเรื่องที่พระพุทธเจ้าไม่แสดงนั้น ซึ่งพระองค์ใช้คำว่า เป็นเรื่องอจินไตย ซึ่งไม่ควรคิด เพราะจะใช้เวลาพิจารณาด้วยปัญญาชั้นธรรมดาไม่ได้ เพราะ

ความคิดของมนุษย์นั้นจำกัด ต้องอาศัยการปฏิบัติธรรมที่เพียงพอจึงจะรู้เห็นเรื่องนี้ได้ เรื่องที่เป็นอจินไตยนั้นคือ

1. พุทธวิสัยแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย
2. ฌานวิสัยแห่งผู้ได้ฌานเป็นอจินไตย
3. วิบากแห่งกรรมเป็นอจินไตย
4. โลกจินดา (ความคิดในเรื่องของโลก) เป็นอจินไตย

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์ที่เรียกว่า อภัยกตปัญหา เพราะไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์อันได้แก่

1. โลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง
2. โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด
3. ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือเป็นคนละอย่างกัน
4. สัตว์ตายแล้วคงมีอยู่ หรือ ไม่มีอยู่
5. สัตว์ตายแล้วมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี หรือ มีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงให้ละเว้นการทำชั่ว แล้วหันมาทำแต่ความดีนั้น แต่แม้ทำได้สมบูรณ์สูงสุดก็มีผลเพียงทำให้ไม่มีความเดือดร้อนในชีวิต และมีความสุขได้ตามอรรถภาพเท่านั้น แต่ก็ยังไม่ได้ทำให้พ้นจากความทุกข์ที่ลึกซึ้งในทางจิตได้ ยังต้องพบเจอกับทุกข์อันเกิดขึ้นตามธรรมฐิติอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงมุ่งเน้นสอนเฉพาะเรื่องความทุกข์และวิธีการดับความทุกข์เหล่านี้เท่านั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดอย่างแท้จริงสำหรับมนุษย์คือความไม่มีทุกข์เลยตลอดไป

สรุป

เมื่อได้ศึกษาการตรัสรู้สัจธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าแล้ว จึงสรุปได้ดังนี้

1. พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาผู้เลิศที่สุด การตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเป็นสัมมาสัมพุทธโธ ทำให้ศาสนาพุทธแตกต่างจากศาสนาอื่นที่ไม่ได้เกิดจากเทวโองการ หรือการดลบันดาลของพระเจ้า ไม่ได้เป็นศาสนาแห่งความเชื่อ แต่เป็นศาสนาของความมีเหตุผลทรงค้นพบอริยสัจสี่ สัจธรรมที่เป็นความจริงและมีประโยชน์อย่างยิ่งที่จะทำให้มนุษย์พ้นจากพ้นจากวงจรถัดที่เป็นความทุกข์ได้แน่นอน

2. การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือการนำเอาความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาบอกแก่ชาวโลก สิ่งที่เป็นกฎของธรรมชาติไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้ มนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายต้องอยู่ภายใต้กฎนี้ แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงอยู่ภายใต้ในกฎนี้เช่นกัน ธรรม

ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นโอกาสที่ถูกต้องทุกกาลเวลาไม่ว่าจะมีใครมาตรัสรู้หรือไม่ธรรมนี้ จะถูกต้องเสมอ

3. ทรงเป็นต้นแบบในการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ และทรงยืนยันสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้ถึงสัจธรรม และเข้าถึงความดีงามสูงสุด ได้ด้วยการน้อมนำธรรมนั้นเข้ามาสู่ใจตนเป็น โอปนียโก ด้วยการใช้สติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง กล่าวคือเมื่อมนุษย์รู้ เข้าใจมองเห็นความจริงของธรรมชาติแล้ว ปฏิบัติการทั้งหลายได้ถูกต้องตามธรรม โดยฝึกฝนพัฒนาตนให้มีปัญญาญาณจนตรัสรู้เข้าถึงธรรมแล้ว มนุษย์จะเป็น “พุทธะ” ผู้ประเสริฐเลิศสูงสุดได้อย่างเท่าเทียมกัน กล่าวได้ว่าเป็นทั้งเอหิปัสสิโก และ ปัจจัตตัง คือผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง และรู้ได้ด้วยตนเอง

4. สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อยู่บนหลักของความเป็นสากล คือมีเหตุผล มีความคิดที่เป็นระบบ ให้ข้อมูลจริงแท้ และสามารถพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์แจ้งได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดก็ตาม ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาแห่งปัญญาและการศึกษาที่ให้ความสำคัญทั้งปัจจัยภายนอกและภายในเพื่อให้มนุษย์ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จึงทำให้ศาสนาพุทธเป็นสากลเพียงศาสนาเดียวในโลก

5. ตราบใดที่มนุษย์ยังปฏิบัติตามวิธีแห่งการพ้นทุกข์ของพระพุทธเจ้าอยู่ ตราบนั้นพุทธศาสนาจะไม่เสื่อมไปจากโลกนี้

อ้างอิงเอกสาร

ภาษาไทย

ภัทรวรรณ วันทนชัยสุข. (2546). **ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ 1.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุนทร ณ รัชชี. (2543). **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

เดือน คำดี. (2534). **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). **มองวันวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก**.

สลด. สาร ฉบับที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรี.

วันทนา เมืองจันทร์ และเต็มจิต จันทคา. (2548). **การจัดการความรู้ที่ฝังลึกในตัวตน**.

วารสารสถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา. ปีที่ 22 ฉบับที่ 4.

สุขาวรณ์ พลอยชุม, รศ. (2546). **พุทธปรัชญาในสุดตันตปิฎก**. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____. (2546). ความเชื่อความรู้ และความจริงในพุทธปรัชญา. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

Buddhism & Science. **อิทัปปัจจยตา – ปฏิจสมุปบาท**. [ออนไลน์] สืบค้นจาก
https://web.facebook.com/Buddhism2Science/posts/522313314571573/?_rdc=1&_rdr